

ДЕЈАН МЕДАКОВИЋ
ДАНИ, СЕЋАЊА I

Дела Дејана Медаковића
ДАНИ, СЕЋАЊА I–VIII

Уредник
Зоран Колунџија

Дејан Медаковић
1922–2022
Сто година од рођења

Copyright © ИК ПРОМЕТЕЈ, Нови Сад, 2021.

Издавање Дела Дејана Медаковића подржали су
Министарство културе и информисања Владе Републике Србије
и Аутономна Покрајина Војводина – Покрајинска влада

Дејан Медаковић

ДАНИ, СЕЋАЊА I

Редиговао и за штампу приредио
Владимир Давидовић

ПРОМЕТЕЈ

АРХИВ ВОЈВОДИНЕ

ПРЕДГОВОР

Свом дневнику *Дани, сећања*, наменио сам другу судбину. Пишући га, мислио сам да га за живота не објавим, желећи да се тако ослободим притисака које сваком писцу доноси суочавање са савременицима, јер искреност не искључује и погрешне судове. Утешен том одлуком, писао сам те своје *Дане, сећања*, уверен да ће суд о њима дати нека друга генерација, уколико их буде занимало на који је начин савременик једног узбурканог времена доживљавао недоумице које су често биле сасвим супротне личном, тихом просуђивању о доживљеном. Притом, непрестано ме је прогањала сумња да ли сам избегао све оне замке које стварају разни привиди, ко зна каквог све порекла.

Чињеница да пишем дневник није била нека тајна. На разне начине, годинама сам се бранио од притиска пријатеља да бар неке делове објавим. Бранио сам се чињеницом да се према збивањима нисам постављао као судија, свестан да сам живео у времену пуном сукобљених истина, идеолошких притисака, моралних искушења и безбројних довијања за преживљавање. Такве прилике условљавале су убрзано стварање механизма за спасоносно самоодржање, угрожено орвеловским оком свевидећим. Прогонило ме је питање да ли смем да савременике упознам са својим интимним дилемама, или треба да их прећутим и поверим неком другом времену. О тим дилемама често сам, понекад и жестоко, расправљао са господином Владимиром Давидовићем. Последњи, најпресуднији пут, приликом нашег боравка у Берлину, на прослави Бранденбуршке академије, у лето 2000. године. Том приликом ме је убедио да дневник

објавим, понудивши и своју помоћ. То је била редакторска помоћ од непроцењиве вредности. Свој посао обавио је на најбољи могући начин и зато му дугујем трајну захвалност.

Завршићу Цицероновом изреком: „Nihil enim est, quod minus ferendum sit, quam rationem ab altero vitae reposcere eum, qui non possit suae reddere.” (Ништа није несносније, него да од другог тражи рачун о животу онај, који га не може дати о свом.)

Желео бих да објављивање мог дневника *Дани, сећања* буде протумачено као покушај да јавно положим још један рачун. Нећу престати да жалим што свет у коме сам живео није био бољи, праведнији и хуманији. Такав, несавршени свет, многе је спречио да буду бољи него што су били, охрабрио их је на компромисе и одустајање. Покушао сам, надам се, не сасвим узалудно, да својим животом докажем супротно. То је она моја истина коју сам намеравао да откријем, не својим савременицима, већ онима који долазе, не губећи наду да ће је боље просуђивати удаљени и заштићени од недоумица које доноси тако варљива савременост.

Јануар 2003. година
Писац

Владимиру Давидовићу

Београд, 20. јануар 2002,
на Св. Јована

Поштовани господине Давидовићу,

Завршио сам читање завршног дела редигованог рукописа мог *дневника* који обухвата период од 1976. до 2001. године.

Када смо се лета 2000. у Берлину договарали да се прихватите редакције и припреме за завршне послове око евентуалног штампања, једва да сам имао јасну представу колики је то подухват и какви нас послови све очекују. Ваше резерве тумачио сам као покушај да ме не повредите. Сада сам уверен да сте Ви боље проценили и обим и тежину задатка. Не преостаје ми друго него да жалим што Вас нисам послушао да раније кренемо у овај посао. Једва ћете претпоставити каква су моја осећања док читам ове записе настале у већ давна времена. Осим сведочења о времену, људима и догађајима, видео сам да је, нажалост, већина проблема које сам уочавао ишла у правцу који је кулминирао трагичним раздијањем Југославије, а посебно трагичном судбином српског народа у тим догађајима. Био сам свестан свог несрећног положаја да будем пророк ове катаклизме. Из свег срца сам желео да не будем у праву, и то је био смисао великог броја мојих јавних иступа, говора и критика, које су се односиле на поступке оних који су за то одговорни, а пре свега на власт.

Нажалост, читаво време о коме говори мој *дневник* праћено је неспоразумима и неразумевањем. Етикета српског националисте, само је један у низу покушаја омаловажавања свега онога што је представљала моја целоживотна активност.

Како сте Ви до сада најбоље упознати са истином коју садржи мој *дневник*, моја је жеља да се о њему старате и после моје смрти. Сваку Вашу исправку, свако скраћивање и додавање текста, дакле, сваку измену сам ауторизовао и прихватам је као своју. Кад човек пише *дневник*, увек је притиснут и емоцијама и оне га понекад надвладају. Друга збивања спречавају га да се врати на написано.

Желим да истакнем да сте Ви редакторски задатак најсавесније обавили. Зато сам Вам захвалан и на томе Вам честитам.

Ово писмо Вам пишем под утиском прочитаног материјала, свестан да моје виђење неких људи и догађаја неће бити по укусу ни учесника ни њихових наследника. Неки ће вероватно покушавати да оспоре аутентичност мог дневника, трудећи се да докажу да се ради о тзв. накнадној памети и накнадно унесеним изменама. Као доказ колико нису у праву Ви ћете користити оригинални рукопис. Будите уверени да ћете и Ви бити на мети оних који ће се осетити погођеним мојом истином. Из тих разлога овлашћујем Вас да овај део мога завештања искористите на сваки начин како бисте одбранили себе и своју част. Овлашћујем Вас да овим писмом докажете карактер и обим Вашег учествовања у редакцији мога дневника. Потпуно сам свестан да Вам предајем у руке и на Вашу савест мој вишедеценијски рад, настао у мојој најбољој намери да у своме времену истинито сведочим. Тиме Вас чиним одговорним за његову даљу судбину.

Посебно Вас овлашћујем да оригинални рукопис чувате и да никоме не дајете на увид, док се не оконча његово објављивање, односно евентуални спорови који из тога произађу. На Вама је да то процените.

Имам чудно осећање док пишем овај део свог својеручног, делимичног завештања. Није лако кад човек чак и пријатељу поверава задатке који се тичу најинтимнијих судова и емоција повераваних себи, из дана у дан, током 30-ак година. Наша досадашња сарадња, пријатељство и поверење које гајим према Вама учвршћују ме у уверењу да ћете поступити у свему према мојим жељама. Хвала Вам на томе. Ваш

Дејан Медаковић

1976 1977 1978
1979 1980 1981
1982 1983 1984
1985 1986 1987
1988 1989 1990
1991 1992 1993
1994 1995 1996
1997 1998 1999
2000 2001 2002
2003 2004 2005
2006 2007 2008

1. фебруар 1976. Сплит

Сусрет са Цвитом Фисковићем. Весело нам је махао с прозора родне куће на Перистилу. Позвао нас горе код пријатеља. То је стан госпође Ивети, рођене Гризогоно. У собу улазимо кроз готски, профилисани улаз. Госпођа је у годинама, живахна, срдачна и несређена. Цвито је представља као градску знаменитост, као нешто аутентично, особено њачко. Он је са њом присан, а истовремено јој се у лице галантно руга. Стари портрети, распарен стилски намештај, стари порцелан измешан с кичем. Госпођа тумачи родослов, показује стабло Гризогоно, почетак породице губи се у XIII веку. У соби клавир и пијанино. Госпођа је увежбавала концерте на два клавира. Опасно је нешто питати, јер одговори само пљуште, са много дигресија. Жена очигледно има своје тачке, на које је наводи Цвито. Ради то шеретски, стално је подбада, а она неуморно прича. Једва се ослобађамо и крећемо.

Цвито преузима вођење по граду. Ради то пасионирано, рафинирано, заљубљенички. Мајсторски открива детаље, какав забат, конзолу, портал, грб, двориште. Сећамо се давних, заједничких дана, када сам се бавио заштитом споменика. Град је пренасељен, брзо урбанизован, проблеми изгледају нерешиви. Ново становништво опседа стари Сплит као још једна опсада варвара. Овога пута они су већ у граду, не јуришају на зидине, они већ станују у кућама. Старо становништво нема снаге да се супротстави, или да уљезима наметне свој стил и своје дуго искуство грађанског живота.

Цвито нас води у ризницу Св. Дује. Жупник је изузетно љубазан, спремно извлачи и највеће реликвије. Млади човек о свему говори са

пажњом, али без дубљег познавања. Његов однос је без рафинмана, без правог доживљаја.

Доминиканке у зидинама показују нам ранороманску капелу Св. Мартина. Затичемо их у молитви. Узбуђује ме тај чедни, минијатурни простор и те жене у молитви пред каменим иконостасом из IX века. Мислим на континуитет мољења од IX века до данас.

У Сплитској крстионици новине. Плоче романске крстионице поново су склопљене и формирају крстообразни базен. Једна плоча је са ликом владара, она се претворила у симбол хрватства. Првобитно је била постављена са стране. Цвито каже да је вођена дуга полемика око тога да ли је треба поставити чеоно или је вратити бочно. Како је то место деградира, одлучили су, с обзиром на њен значај, да јој дају почасно, чеоно место. Каква глупост! Опет је романтично мишљење и поступање изменило веродостојност. Докле и зашто? Чуди ме што Фисковић на то пристаје мирно, и без резигнације. Као да је и сам убеђен да тако треба. Не дирати у митове, чему разуверавати пук. Овако се истина чува у неким недохватљивим висинама, остаје привилегија посвећених, претвара се у знак за међусобно препознавање изабраних, неку врсту тајног језика, као што су били хијероглифи у време ренесансе. Ово тло, на којем је заправо и рођена хрватска држава, љубоморно чува сваки камен који подсећа на то време. У недостатку других, целовитијих доказа, овде се историјска мисао гради на фрагментима. За пакост, ниједан лик народних владара није сачуван. Једноставно, нема их. И ко онда сме да дирне у ту плочу када сви верују да је тај владар Петар Крешимир IV. Болно је сазнање да је то заправо Христос и да сцена представља његову параболу о добром и рђавом дужнику.

Цвито је неуморан и скоро нежно пажљив. Има неку чудесну топлину тај човек, са којим тако дуго нисам био. Он је до последњег броја радио у „Хрватском тједнику”, где је био члан редакцијског савета. О Маспоку говори само узгредно, желећи да истакне да су матичари у Сплиту радили другачије, ван тврде линије Загреба и тако спасли „Могућности”. Ипак, Матица хрватска се у Сплиту претопила у Чакавски сабор и опет нешто раде. Не знам колико је он био ангажован у временима Маспока, не знам у којој је мери попустио. Чињеница је да је

одржао без прекида сарадњу с Матицом српском у Новом Саду. Скоро демонстративно сарађивао је са мношвом. А није се огрешио ни у маузолејској афери. Дао је глас против Мештровића. С обзиром на све околности око те афере, био је то, без сумње, храбар гест. Цвито је пун супротности. Воли да се руга, подсмева богатој галерији далматинских типова. Све те дискупе, дувне, жупнике, ориђинале, старе, шашаве црквењаке, изданке посрнутих породица, све је њих обухватио својим опсервацијама. Он те људе исмева горко, безусловно и без одступнице. Па ипак, он ту моралну далматинску сцену режира са симпатијама, никоме се не свети. Према њима је opak, али као да је свестан да припада том свету коме треба праштати онако како се старцима заборављају њихови младачки греси. Све то живот на крају изравна, помири, сви се ти рачуни сведу. За Цвита ти остаци бивших друштава, и феудалног и грађанског, не представљају неку опасност и коб за оне пучане и сељаке који су им некада били кметови. Цвито на „бивше” гледа артистички, као на племенити порцелан, распарен, полупан, али ипак, као на фину робу која је овамо допловила из далека, претворивши се у сведочанство да је куповина финих ствари била потреба помораца. Сви ти актери његовог приватног театра сусрећу га са пажњом и љубављу. Осећа се да у њему гледају заштитника својих самостана, цркава, кућа, свега онога што су њихови преци сабрали, довели из далека. Јер само тако могу да разумем ту његову огромну љубав према вредностима и полувредностима, према овом тлу на којем је поникао, коме је остао веран до краја. Стари капетани враћали су се да умру у завичају. Враћали су се после дугих година пловидбе и бројних савладаних опасности. Цвито је пловиио морима духа и његове авантуре друге су врсте. Ипак, била су то велика и дуга путовања, а он се увек враћао завичају. Зато га, ваљда, док говори страшно и заљубљенички о сваком камену, доживљавам као каквог старог капетана који сада, на крају свих лутања, спокојно прича о својим путоловинама. У дугим годинама Цвито се ородио с Медитераном, савршено свестан да је ту колевка европске културе. Уосталом, зар он не гази исти камен по којем је ходио један цар, уморан од власти и терета своје свемоћи?

2. фебруар 1976. Трогир

Цвито нам показује Трогир. Он је апсолутни суверен тих старих градова, а савршено влада и њиховим становницима. Уводи ме код неких старих жена да видимо ренесансни камин. Две старице одушевљено дочекују Цвита. У камину – модерни кухињски апарати. На зиду левантинска икона *Богородица са њороцима који су је навесџили*, у барокном, дуборезном оквиру из XVIII века. Сакристан Шпиро уводи нас у катедралу. Болестан и стар, није изгубио ранију ведрину духа. У ренесансној капели Николе Фирентинца, Алешија и Дукновића, Цвито прича мајсторски. Намерава да уклони барокне анђеле и да спусти готски саркофаг како би се видели Христос, Богородица и Јован. Католичка црква више не инсистира на богатству олтара, а протестантска строгост нових времена понекад је корисна за конзерваторске захвате, нарочито за оне смелије. Тиме је нарушена идеја трајања, јер накнадне пурификације поништавају добар или лош укус минуваних времена. Гледано лаички, то је корисно, али са црквеног становишта овај се став не може одбранити лако и безболно. Мали заветни дар је кич, али за цркву он има друго значење и другачију вредност. Мислим на причу о удовичкој лепоти. У овим далматинским комунама градски патрицијат, као водећи друштвени слој, могао је да схвати и пригрли уметничка зрачења суседне Италије, да поручује дела настала у добрим ботегама, да их плаћа и с поносом обележи својим грбовима. Шта је остало пуку? Од свега он је разумео само суштину чина даривања. Зато у данашњој Католичкој цркви видимо толике противречности. С једне стране, цркве се чисте од претеране, најчешће барокне накићености, враћају се у своју изворну, феудалну лепоту. Опет блистају у старом сјају романика, готика, ренесанса, а с друге стране, нови олтари, обични столови, окрећу се пуку како би овај учествовао у миси, како би постао судеоник жртве, како би сваког тренутка пратио збивања на олтару. Каква заблуда! Каква псеудодемократизација култа, наивно веровање да олтар окренут ка верницима доприноси бољем разумевању обредних радњи. Заборавља се на мистични део као неопходан, нужни део мисе. Не помаже ништа говорење на народном језику, напуштање латинитета, и то у име бољег разумевања. Више него разумом, верник

мора да учествује у мистичном делу службе, а то значи да његов осећајни део не сме да буде угрожен рационалним примањем божанских тајни. Јер све те теолошке спекулације гуде од своје снаге ако се предају рационалном рашчлањавању. *Credo quia absurdum*, то је добро дефинисано, а овај заокрет Цркве више доказује њену слабост него снагу. Уосталом, велики је пораз католицизма, што данас, после толиких векова, признаје Лутеро-во начело народног говора у служби, што се враћа њему којег је некада проклео као јеретика.

Цвито на тргу прича о Радовану. Његово је дело изузетно дело. Узбудљив пластични продор у волумен, одвајање од површинског обрађивања. Сјајни детаљи, маштовитост, гипко резбарење, као да је мајстор радио у дрвету а не у камену. Катедрала је зидана у камену изузетне топлине. Узбуђују њени окери који су током векова постали још племенитији.

Цвито нас води до доминиканаца. У самостану живе два фратра и две дувне. Доминикански патер пословно износи своје домаћинске бриге. Тај стари објекат угрожен је са свих страна, све је дотрајало, све попушта, право је херојство живети у оваквој развалини. Дивим се упорности тих монаха које поред толиких невоља окружује и неразумевање околине. А та околина састављена је од бројних, виталних дошљака који су заузели град. Горе је него у Сплиту. Тај нови слој зачас је посељачио град. Ту јединствену агломерацију, са толиким бројем сачуваних романских кућа сада разара елемент који безобзирно тражи модернизацију свога живота, не осврћући се на чињеницу да станује у палатама из XII, XVI века. Тако су ишчезавали антички градови у које су улазили наши далеки преци. Трогир је заслужио да буде спасен, сачуван од живота који се у њега уселио. То би било могуће једино када би се град као насеље предао смрти. Само мртав Трогир може историјски да живи. Цвито ми у градском зиду показује простор у који намеравају да уселе самопослугу из Травника. Велика је то борба, јер Босанци су упорни, њихови аргументи су новчани, нађен је рачун за ову операцију, сви траже самопослугу и чуде се тврдоглавој одбрани голих зидова. У оваквим срединама ове борбе полагано расту, до кошмара. Сви становници понети су свађом, прастаре мржње сељака и тежака према граду, господи повампирују се у новом облику и с новим аргументима. Запрепастио је Цвито Трогиране

када је у последњи час спречио рушење класицистичке штале породице Фанфоња. Једва је завредео аргумент да једино ова велика штала показује Фанфоњино богатство. Колико је овај господин могао да експлоатише своје сељаке, најбоље се види по броју коња који су могли да стану у стајски простор.

Пред зидинама Цвито ми казује да је управо ту заустављена татарска провала у Европу. Посматрам те оронуте зидине у које се делимично угнездио нови живот и одједном постајем свестан чињенице да су оне, у једном тренутку, одиграле светско-историјску улогу. Овде је, дакле, стала Азија, одавде се вратила, препустила Европу својој медитеранској цивилизацији. Иза ових зидина дрхтао је угарско-хрватски краљ Бела IV. Бежећи пред Татарима, он је успут великодушно делио градовима краљевске привилегије.

Како помоћи Трогиру? Како у име великих вредности које су овде сабране прескочити административне баријере, републичке међе, заборавити на глупа регионална размишљања, валоризацију споменичких вредности, све те споре поступке који само убрзавају пропадање и највећих споменика културе. Дакле, како да се све то преброди, савлада, превазиђе, како да се хитно помогне Трогиру?

Бојим се да наша генерација неће имати ни снаге ни памети да помогне и спасе овај град-музеј. Причајући пуко и јалово, ми ћемо град препустити судбини. Он ће пасти као још једна жртва безумне урбанизације.

Цвито нас води и код бенедиктинки. Тамо је у некој дившој коноби уредио мали музеј. Лепо аранжирани предмети, дирљив покушај да се оплемени иначе запуштени простор. Абатиса је родом из Ливна, Цвито каже да је Влаиња. Румена и једра сељанка, гледа право у лице, а исто тако директно салеће Цвита молбама да Завод поправи самостан. Сва занета у тражење, абатиса и не обраћа пажњу на мене. Пословна жена, зна своје проблеме и не жели да губи време са мном, који јој, по њеној брзој процени, не могу помоћи. Цвито обећава, а она нас испраћа као старе пријатеље, као заштитнике.

Самостан је сасвим мали и непријатно стешњен. Тескобно место натерало је монахиње да пењањем увис потраже мало сунца. Тако су се уградиле у једну кулу и заузеле њене горње спратове. Од нежељених по-

гледа оградили су све просторе дрвеним решеткама, као муслиманске куће. Изван те куле сунце не продире у самостан. Цвито ми, смејући се гласно, прича како је по службеној дужности морао да обиђе све ћелије дувни. Тада је код абатисе у ћелији нашао неодојен мртвачки сандук и врећу Унриног брашна. Сандук је био припремљен за једну умирућу дувну, а брашно је стигло као помоћ из Америке. *A propos* помоћи, Цвито ми прича како су се многи жупници љутили када су им исељеници из Америке уместо долара слали мисно рухо. Очекују доларе а, оно, стижу казуле и – ето неспоразума. Опет откривам његов смисао за хумор, грађен на мајсторски уоченом детаљу. Смеје се гласно као сви прави уживачи.

Из Трогира се враћамо сетни, уверени да је у том граду поражена наша конзерваторска служба. Бар данас тако изгледа. Или ми хоћемо сувише? Пролазимо аутобусом крај прекрасног ренесансног млина. Цвито ми га показује уз напомену да се од давнина помиње у документима, чак из времена народних владара, као њихово крунско добро. После је са тим млином било вечних окапања. Чак и под Млецима хрватски су великаши овај млин сматрали крунским. Много се то питање замрсило, а за све време млин је млео. У ренесанси је добио нов изглед и постао још важнији. Чак са Корчуле долазили су бродови са житом. А када су Турци постепено заузели у Далмацији слатке воде и њихове водопаде, и на њима подигнуте млинове, Млеци су у Далмацији подизали млинове на ветар, баш као у Холандији. Последњи примерци нестали су скоро у наше дане.

Лепа је та прича о млину који краљевима пуни касу. Делује некако присно, интимно, домаћински, једва да поверујем да је тај млин могао израсти до објекта вредног краљеве пажње и његових повеља. Па ипак, краљеви су добро знали његову вредност и љубоморно су га чували за себе. Јер из тога је млина цурило брашно, а глад је увек била близу у овим крајевима. После, кад су нестали хрватски краљеви, великаши као Петар Бериславић упорно су доказивали Млечанима да овај млин припада старим крунским добрима. Тај податак подстиче ме да мислим о томе како настаје и како расте идеја легитимитета. Све данашње идеје легитимитета, државности итд., феудалног су порекла. Необично је како су модерна времена толике своје поступке ослонила на давну прошлост. Увек када понестану прави аргументи – ваде се они из прошлости. Тако настаје

чудан историзам, а неодговорно манипулисање њиме може да изазове велике смутње, да роди неочекивана зла. У Маспоку је то потврђено на безуман начин. Како се у модерној земљи могла родити идеја конституисања његовог националног бића? Првобитна средњовековна агресивност морала је да доживи фијаско. Па ипак, политичари су неодговорно и бахато манипулисали латентним снагама историзма, а његово масовно прихватање доказује да народ није преболео или није разумео доказе своје прошлости. Ти докази најлакше се прихватају у тренуцима опште угрожености. Потребно је само да у те опасности поверују интелектуалци и да своје разантне снаге понуде политичарима као аргументе. Нема сумње, то се догодило и у Хрватској. У ствари, била је то једна велика маска за друге, битне проблеме нације, за незадовољства проистекла из системских слабости, првенствено економских. Штета произишла из оваквог поступања и замена суштине је огромна. Једва да је једна генерација може поправити. Тешкоће су утолико веће што систем своје сопствене заблуде тешко признаје, а када то чини – најчешће се приступа форумском одлучивању. Партијски врх саслуша говор-два, обично акламацијом одобри излагање, а тај нови курс креће у живот, враћа се у базу, припремљену искључиво за ритуална примања. Међутим, врзино коло неспоразума и даље игра. У њега сада ускачу нови каријеристи, сви они који вребају свој тренутак да замене оне који су испали из кола. Само нек се врти! Интелектуалци прилажу своје правоверне доказе и шта још може да поквари ову идиличну слику. Најгоре од свега је то што је створена атмосфера у којој свако нормално изношење аргумената, свако и најдобрамерније упозорење на опасности, може онога који то чини довести до пропасти. Он је ућуткан етикетом непријатеља. Тешка реч, а свеобухватна по својим последицама. У том тужном процесу најружнију улогу играју интелектуалци. Њихова манипулативна податност у сталном је порасту. Не може се рећи да у томе предњачи тзв. техничка интелигенција. Хуманистичка интелигенција све виспреније разрађује модерну схоластику, нудећи нове доказе за оптужбу и осуду оних жртвованих. Трибуни XX века већ су снабдевени великим репертоаром привида, а њихове пресуде изречене су у име народне среће, у име неузнемиравања грађана.

Увече шетамо поред обале. Мало рибарско место Каштел Стари у ово зимско доба је готово пусто. Становници су се повукли у своје куће, у себе, као да се још увек одмарају од туристичке сезоне. Црква је осветљена и привлачи својим животом. Пуна је народа који присуствује миси. Данас је Госпа Канделора. Рибарске цркве увек су пуне штимунга. *Horror vacui* напунио их је свакојаким даровима. Неки омладински хор са жаром пева о Христу који је дошао и у чијем срцу има места за све. Жупник служи на хрватском језику, озвучење разноси по храму његов грлати тенор, дајући му неке металне вибрације. На олтару слика Госпе. Невешт сликар, очигледно је био инспирисан византијским иконописом, највероватније неком итало-критском Мадоном. Начин на који изводи драперију Богородичине одеће преузет је из касновизантијског маниризма. Веза са касном Византијом неговала се у Далмацији посредовањем Венеције, која с том цивилизацијом никада није прекинула везе. Ту је и море. Широка пространства Леванта су одувек у вези с Далмацијом.

3. фебруар 1976. Каштел Стари

Разговор са мештанима на риви. Упознавање без формалности. Сељак има своје методе пипкања, преиспитивања, ослушкивања сабеседника. Почиње издалека, од временског билтена, од хвале свога завичаја. Када сазна да долазим из Београда, он одмах, без увода, казује како види град, људе, истиче једнакост свих, наглашава да „горе” има удату кћер, нуди мост за зближавање. Сељак ме позива на пиће, хвали своју лозу. Чуди се и љути када га одбијам. Смирујем га тек када обећавам посету. За време разговора сељак псује тако природно, како то никад не успева интелектуалцима. О власти се изражава опрезно, али је јасно да скрива своје праве аргументе. Толико блиски ипак нисмо да би ми се ту, на риви, исповедио. Још нисмо заједно пили, још нисам до краја тестиран. Моје прећутно одобравање прима опрезно, можда га на тај начин ловим. Осећам да је велики промет странаца утицао на тог човека. Он је, пре свега, појачао његову урођену радозналост. Треба знати ко је ко. То сазнање је део заштите живљења на овом тлу.

4. фебруар 1976.

Цвито нас аутом води на Клис, тврђаву мог детињства. Сећам се ускока, погибије Петра Кружића, страха Европе када су Турци заузели утврђење 1537. године. Дочекује нас чувар Милан, велики Цвитин поштовалац. Административно је у Градском заводу, али овде, пред Цвитом, он се буни против њих, замера им небригу, не знају они ни где је Клис. Цвито запиткује за утврђења, проверава, пипа камење, љути се кад примети неко ново одроњавање. Тврђава је фантастична. Она затвара прилаз Сплиту и доминира старом жупом. Прави је гранични бедем, једва приступачан. Цвито говори о плановима, сада пропалим. Ту је намеравао да смести музеј хрватских старина, ту, где се копнена Хрватска спаја с Далмацијом, у овом граду где се преплићу културе, од римске до византијске, хрватске, турске, млетачке, до модерних времена, када је овде седео италијански гарнизон, па затим немачки, када су овде мучени партизани и живи бацани у провалију. Словенски додир с овим местом траје од VII века до данас. Град хрватских краљева, град Шубића и Нелипића, град који је утврђивао папа, град о коме су у тренутку турске опасности узбуђено расправљали ватикански хуманисти. Све је ту, каже огорчено, чак смо и почели да уређујемо музеј, али је Стипе Гуњача све покварио. „Шта ћете, морлачки менталитет, неосећање историје.” Понет лепотом пејзажа, показује нам превоје, вијугаве цесте, мали водопад, остатке италијанског лимеса, јер је тачно испод овог града ишла граница између НДХ и Италије. Одушевљено говори о боји дивље кадуље, милује камење по којем се шири маховина, упозорава на патину. А онда, та величанствена архитектура. Барокна фортификација са безброј тераса омогућава лаку прегледност терена, ствара осећај да је човек господар целог овог простора. Прича огорчено како је за Клис водио битку још од 1936, када је у неком сарајевском календару писао о њему, желећи да заинтересује и Босанце. „Држао сам овде и зборове, говорио народу популарно, с муком тражио обичне, просте речи, говорио сам после локалних првобораца, политичара, све чинио да их намолим да поправимо и оживимо град. Узалуд! Уморан сам од свега, не могу више да слушам све те молбе, сасвим оправдане, које ми упућују све те дувне, жупници, очекујући помоћ. А за Клис не треба дру-